ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ: ΠΕΝΤΕ ΚΛΑΣΣΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ.

Κείμενο 4

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑ
Της **Veronica Beechey**

1979, 'On Patriarchy', *Feminist Review*, No. 3, p. 66-82

Η μετάφραση του κειμένου έγινε από τις Ντίνα Βαΐου, Ζωή Γεωργίου και Μαρία Στρατηγάκη τη δεκαετία του 1980.

Την τεχνική επεξεργασία του κειμένου έκανε η Σίσσυ Βωβού στο πλαίσιο του προγράμματος Σπουδών Φύλου και Ισότητας.

Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας
Λ.Συγγρού 134, 1ος όροφος, 17671 Αθήνα, τηλ. 210 9210177-8, fax 210 9210178
http://www.genderpanteion.gr, e-mail: gender@panteion.gr

BEECHEY

Η έννοια της πατριαρχίας έχει χρησιμοποιηθεί μέσα στο γυναικείο κίνημα για ν' αναλύσει τα στοιχεία εκείνα που αποτελούν τη βάση της καταπίεσης των γυναικών. Η ίδια η έννοια δεν είναι καινούρια. Έχει μια ιστορία στη φεμινιστική σκέψη, μια και έχει χρησιμοποιηθεί, για παράδειγμα, νωρίτερα, από φεμινίστριες όπως η Βιρτζίνια Γουλφ, η Ομάδα Φαβιανών Γυναικών και η Vera Brittain. Έχει επίσης χρησιμοποιηθεί από τον αντιμαρξιστή κοινωνιολόγο Μαξ Βέμπερ (1968). Προσπαθώντας να εξετάσουμε κριτικά μερικές χρήσεις της έννοιας "πατριαρχία" μέσα στο σύγχρονο φεμινιστικό λόγο, είναι σημαντικό να έχουμε υπ' όψιν μας τα είδη των προβλημάτων για τη λύση των οποίων χρησιμοποιήθηκε αυτή η έννοια. Στο πολιτικό επίπεδο, φεμινίστριες με διαφορετικές πεποιθήσεις υιοθέτησαν την έννοια πατριαρχία στην αναζήτηση μιας εξήγησης για τα συναισθήματα καταπίεσης και υποταγής και στην επιδίωξή τους να μετατρέψουν συναισθήματα εξέγερσης σε πολιτική πρακτική και θεωρία. Στο θεωρητικό επίπεδο η έννοια πατριαρχία χρησιμοποιήθηκε για να απαντήσει στο ερώτημα της πραγματικής βάσης της γυναικείας καταπίεσης και να αναλύσει τις διάφορες μορφές που αυτή παίρνει. Έτσι η θεωρία της πατριαρχίας προσπαθεί να διεισδύσει κάτω από τις ιδιαίτερες εμπειρίες και εκδηλώσεις της γυναικείας καταπίεσης και να συγκροτήσει μια συνεκτική θεωρία για την υποτέλεια, που βρίσκεται στη βάση τους.

Η έννοια της πατριαρχίας που αναπτύχθηκε μέσα σε φεμινιστικά κείμενα δεν είναι μεμονωμένη ή απλή έννοια, αλλά παρουσιάζεται με μια μεγάλη ποικιλία διαφορετικών νοημάτων. Στο πιο γενικό επίπεδο, η πατριαρχία αναφέρεται στην ανδρική κυριαρχία και στις σχέσεις εξουσίας μέσα από τις οποίες οι άνδρες κυριαρχούν στις γυναίκες (Millett, 1969). Αντίθετα από τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες συγγραφείς όπως η Κέιτ Μίλετ (Kate Millett) που επικεντρώθηκαν αποκλειστικά στο σύστημα ανδρικής κυριαρχίας και γυναικείας υποτέλειας, οι μαρξίστριες φεμινίστριες προσπάθησαν να αναλύσουν τη σχέση μεταξύ της υποτέλειας των γυναικών και της οργάνωσης διάφορων τρόπων παραγωγής. Στην πραγματικότητα η έννοια της πατριαρχίας υιοθετήθηκε από μαρξίστριες φεμινίστριες σε μια προσπάθεια να μεταβάλουν τη μαρξιστική θεωρία έτσι ώστε αυτή να εξηγεί καλύτερα τόσο τη γυναικεία υποτέλεια όσο και τις μορφές ταξικής εκμετάλλευσης.

Ο όρος πατριαρχία έχει χρησιμοποιηθεί με διάφορους τρόπους μέσα στη μαρξιστική φεμινιστική βιβλιογραφία. Αναφέρουμε μερικά παραδείγματα: Η Τζούλιετ Μίτσελ (Juliet Mitchell) (1974) αναφέρει την πατριαρχία για να αναφερθεί στα συστήματα συγγένειας όπου οι άνδρες ανταλλάσσουν γυναίκες στη συμβολική εξουσία που έχουν οι πατέρες μέσα σ' αυτά τα συστήματα και στις συνέπειες αυτής της εξουσίας για την "ψυχολογία της κατωτερότητας... που έχουν οι γυναίκες" (Μίτσελ, 1974 σ. 402). Η Χάιντι Χάρτμαν (Heidi Hartmann) (1979) διατηρεί τη ριζοσπαστική φεμινιστική χρήση της πατριαρχίας προκειμένου να αναφερθεί στην ανδρική εξουσία πάνω στις γυναίκες και προσπαθεί να αναλύσει τη σχέση της με την οργάνωση της διαδικασίας της εργασίας στον καπιταλισμό. Η Άιζενστάιν (Eisenstein) (1979)

ορίζει την πατριαρχία ως ιεραρχία του φύλου, που εκφράζεται στο ρόλο της γυναίκας ως μητέρας, οικιακής εργάτριας και καταναλώτριας μέσα στην οικογένεια. Τέλος, ένας αριθμός κειμένων στο *Women take Issue* (1978) χρησιμοποιούν την έννοια για να αναφερθούν ειδικά στις σχέσεις αναπαραγωγής που υπάρχουν μέσα στην οικογένεια.

Οι διαφορετικές ερμηνείες της πατριαρχίας μέσα στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία αντιστοιχούν, σε κάποιο βαθμό, στις διαφορετικές πολιτικές τάσεις μέσα στη φεμινιστική πολιτική. Το νόημα της πατριαρχίας στο *Sexual Politics* της Τζούλιετ Μίτσελ και σε άλλα ριζοσπαστικά και επαναστατικά φεμινιστικά κείμενα, πηγάζει από την προσπάθεια να αναλυθεί η αυτόνομη βάση της γυναικείας καταπίεσης σε όλες τις μορφές κοινωνιών και να νομιμοποιηθεί θεωρητικά η αυτονομία της φεμινιστικής πολιτικής. Οι μαρξίστριες φεμινίστριες προσπαθούν να αναλύσουν όχι απλώς την πατριαρχία αλλά τη σχέση πατριαρχίας και καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό συμβαίνει γιατί δεν πιστεύουν ότι η καθυπόταξη των γυναικών μπορεί να διαχωρισθεί απόλυτα από άλλες μορφές εκμετάλλευσης και καταπίεσης που υπάρχουν στις καπιταλιστικές κοινωνίες όπως π.χ. η ταξική εκμετάλλευση και ο ρατσισμός. Ωστόσο απορρίπτουν τους τρόπους που ο ορθόδοξος μαρξισμός και οι σοσιαλιστικές οργανώσεις περιθωριοποιούν τις γυναίκες στη θεωρία και στην πρακτική τους και θεωρούν την καταπίεση των γυναικών ως απλή παρενέργεια της ταξικής εκμετάλλευσης. Είναι σαφές ότι ο σοσιαλισμός δεν εγγυάται με κάποιον απλό τρόπο την απελευθέρωση της γυναίκας, όπως αποκαλύπτει η εμπειρία των γυναικών στις σοσιαλιστικές κοινωνίες. Θεωρητικά, οι μαρξίστριες φεμινίστριες έχουν αφιερωθεί στην προσπάθεια να ξεδιαλύνουν αυτά τα περίπλοκα ζητήματα. Πολιτικά, έχουν αφιερωθεί στην ανάπτυξη μιας σοσιαλιστικής φεμινιστικής στρατηγικής που θα μπορούσε να συνδέσει τους αγώνες των γυναικών με άλλους πολιτικούς αγώνες. Στην πράξη, αυτή η προσπάθεια να συνδυασθεί η φεμινιστική με τη μαρξιστική θεωρία έχει συναντήσει δυσκολίες. Είναι όμως σημαντικό πάντα να θυμόμαστε ότι αυτή η προσπάθεια προέρχεται από μία πολιτική θέση: υπάρχουν φεμινίστριες που αναγνωρίζουν ότι στη σημερινή κοινωνία - στον κόσμο όπου ζούμε και που αγωνιζόμαστε ν' αλλάξουμε - η καταπίεση των γυναικών είναι άρρηκτα δεμένη με την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων και επομένως, για να κατανοήσουμε την καταπίεση των γυναικών, αναγκαστικά πρέπει να κατανοήσουμε και τον καπιταλισμό και να συμμετέχουμε σε αγώνες για την αλλαγή του.

Η προσπάθεια των μαρξιστριών φεμινιστριών να αναλύσουν θεωρητικά τη σχέση πατριαρχίας και καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και το πολιτικό ενδιαφέρον των σοσιαλιστριών φεμινιστριών να διερευνήσουν τη σχέση φεμινισμού και μορφών ταξικής πάλης, σε καμιά περίπτωση δεν θέτει σε αμφισβήτηση την αυτονομία του γυναικείου κινήματος. Το εάν πρέπει ή όχι να οργανωθεί ο φεμινισμός ως ένα αυτόνομο κίνημα, δεν μπορεί να συναχθεί από τα θεωρητικά επιχειρήματα για την φύση της γυναικείας καταπίεσης. Η απόφαση οργάνωσης ως αυτόνομο κίνημα και σε αυτόνομες ομάδες, είναι μια πολιτική απόφαση που βασίζεται σε μια πολιτική ανάλυση των μορφών φεμινιστικής και ταξικής πάλης που υπάρχουν σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες. Επιθυμώ λοιπόν να υπογραμμίσω ότι, όταν ταυτίζομαι με το μαρξιστικό φεμινιστικό σχέδιο που διερευνά τη σχέση μεταξύ της

καθυπόταξης των γυναικών και άλλων πλευρών της οργάνωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δεν αμφισβητώ το δικαίωμά μας να οργανωνόμαστε πολιτικά ως αυτόνομο γυναικείο κίνημα.

Σ' αυτό το κείμενο θα ασχοληθώ με ένα φάσμα διαφορετικών προσεγγίσεων στην ανάλυση της πατριαρχίας. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία δεν παρέχει έναν ικανοποιητικό τρόπο θεώρησης της πατριαρχίας. Έτσι, δημιουργείται το ερώτημα μήπως η αναζήτηση μιας θεωρίας της πατριαρχίας είναι λανθασμένη και μήπως η έννοια αυτή θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί. Για να εκτιμήσουμε κάτι τέτοιο, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τις φεμινίστριες στην προσπάθεια κατανόησης των πραγματικών πολιτικών και θεωρητικών προβλημάτων. Έτσι, αν η έννοια πρέπει να εγκαταλειφθεί, έχει σημασία να βρούμε κάποιον άλλο, πιο ικανοποιητικό τρόπο θεώρησης της ανδρικής κυριαρχίας και καθυπόταξης των γυναικών και, σε ό,τι αφορά τις μαρξίστριες φεμινίστριες, να το συσχετίσουμε με την οργάνωση του τρόπου παραγωγής. Μέχρι να αναπτύξουμε μια τέτοια εναλλακτική ανάλυση, το ερώτημα της χρησιμότητας του όρου πατριαρχία για τη φεμινιστική πολιτική και θεωρία, παραμένει ανοικτό. Αφού η ανάπτυξη μιας επαρκούς μαρξιστικής φεμινιστικής ανάλυσης για τη σχέση μεταξύ καθυπόταξης των γυναικών και οργάνωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι τόσο δύσκολη, αποφάσισα σ' αυτό το κείμενο να προσδιορίσω έναν αριθμό ζητημάτων και να αναδείξω ερωτήματα μέσα από ένα μέρος της υπάρχουσας βιβλιογραφίας που χρησιμοποιεί την έννοια πατριαρχία. Στο τελικό μέρος αυτού του γραπτού κάνω μερικές ανιχνευτικές και διερευνητικές υποθέσεις για πιθανούς εναλλακτικούς τρόπους σκέψης πάνω σ' αυτό το πρόβλημα.

Ριζοσπαστικός και Επαναστατικός Φεμινισμός

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός υπήρξε εξαιρετικά σημαντικός στην ανάπτυξη μιας ανάλυσης για την καταπίεση των γυναικών που επηρέασε σημαντικά και άλλα ρεύματα της φεμινιστικής θεωρίας (για παράδειγμα τον επαναστατικό φεμινισμό και το μαρξιστικό φεμινισμό). Σ' αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθώ σε πλευρές της ανάλυσης της πατριαρχίας από την Κέιτ Μίλετ στο *Sexual Politics* (1969) καθώς και σε μια πιο σύγχρονη μορφή ανάλυσης που αναπτύχθηκε από τη ριζοσπαστική φεμινιστική θεωρία - τον επαναστατικό φεμινισμό. Οπωσδήποτε αυτά δεν είναι τα μόνα δείγματα της ριζοσπαστικής και επαναστατικής φεμινιστικής ανάλυσης. Αποφάσισα να επικεντρωθώ σ' αυτές τις αναφορές γιατί, μέσα από αυτές, είναι δυνατόν να εντοπισθούν μια σειρά από σημαντικά προβλήματα που έχουν σχέση με τη ριζοσπαστική και επαναστατική φεμινιστική θεωρία. Επίσης σύντομα θα αναφερθώ στην ανάλυση της Κριστίν Ντελφί (Christine Delphy) *Ο Βασικός Εχθρός* που επηρέασε σημαντικά τα σύγχρονα φεμινιστικά κείμενα.

Το *Sexual Politics* της Κέιτ Μίλετ, αντιπροσωπεύει μια από τις πρώτες σοβαρές θεωρητικές απόπειρες να κατανοηθεί η ειδική φύση της γυναικείας καταπίεσης μέσα στο σύγχρονο γυναικείο κίνημα. Για τη Μίλετ η πατριαρχία αναφέρεται σε μια κοινωνία που είναι οργανωμένη σύμφωνα με δύο συστήματα αρχών: i. ότι το αρσενικό θα κυριαρχεί στο θηλυκό και ii, ότι το γηραιότερο αρσενικό θα κυριαρχεί στο νεότερο αρσενικό. Αυτές οι αρχές

διέπουν όλες τις πατριαρχικές κοινωνίες σύμφωνα με την Κέιτ Μίλετ, παρ' όλο που η πατριαρχία μπορεί να παρουσιάζεται με ποικιλία μορφών σε διαφορετικές κοινωνίες. Επικεντρώνεται πάνω στην πρώτη από αυτές τις αρχές, στην κυριαρχία των ανδρών πάνω στις γυναίκες, υποστηρίζοντας ότι αυτή η σχέση ανάμεσα στα φύλα αποτελεί παράδειγμα γι' αυτό που ο κοινωνιολόγος Μαξ Βέμπερ αποκαλεί Herrschaft, δηλαδή σχέση κυριαρχίας και υποτέλειας. Η Μίλετ, προκειμένου να αναφερθεί στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών, αναλύει τις πολιτικές διαστάσεις της σχέσης ανάμεσα στα φύλα, χρησιμοποιώντας τον όρο "πολιτικές" με την ευρεία έννοια, όπως αυτός έχει χρησιμοποιηθεί μέσα στο κίνημα της γυναικείας απελευθέρωσης. Οι γυναίκες θεωρούνται μειονότητα σε σχέση με την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα και οι διαφορές μεταξύ των γυναικών θεωρούνται αμελητέες συγκριτικά με τις διαιρέσεις μεταξύ γυναικών και ανδρών. Θεωρούνται καθαρά διαφορές "ταξικού τύπου". Η πιο βασική πατριαρχική μονάδα στην ανάλυση της Μίλετ είναι η οικογένεια, που την θεωρεί μια πατριαρχική μονάδα μέσα σ' ένα πατριαρχικό σύνολο. Λειτουργεί έτσι ώστε να κοινωνικοποιεί τα παιδιά σε διαφορετικό κατά φύλο ρόλο, χαρακτήρα και κύρος και να διατηρεί τις γυναίκες σε κατάσταση υποτέλειας.

Γιατί, σύμφωνα με την Κέιτ Μίλετ, οι πατριαρχικές σχέσεις υπάρχουν και παραμένουν σε όλες τις κοινωνίες και σε όλες τις εποχές. Ποιες είναι οι ρίζες τους; Η Μίλετ αρνείται την άποψη ότι βιολογικές διαφορές μεταξύ των φύλων μπορούν να εξηγήσουν τους χαρακτήρες που διαφοροποιούνται κατά κοινωνικά φύλα, τους ρόλους των φύλων και κοινωνικό κύρος. (Πρόκειται για την άποψη που είναι γνωστή ως βιολογισμός ή βιολογικός ντερερμινισμός) (2) Παρ' όλο που η Κέιτ Μίλετ απορρίπτει αυτή την εξήγηση, δεν έχει άλλη θεωρία για τις ρίζες της πατριαρχίας εκτός από μια αρκετά γενική θεώρηση των εξουσιαστικών σχέσεων. Σημειώνει ότι υπάρχει μια βασική αντίθεση μεταξύ ανδρών και γυναικών που περιλαμβάνει σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας. Όμως δεν εξηγεί ποιο είναι αυτό το στοιχείο στην οργάνωση όλων των ανθρώπινων κοινωνιών που οδηγεί αφ' ενός σε θεσμοθέτηση τέτοιων σχέσεων εξουσίας, αφ' ετέρου σε διαφορετικές μορφές ανδρικής κυριαρχίας και γυναικείας υποτέλειας μέσα σε διαφορετικές κοινωνίες. Τέλος πρέπει να συμπεράνουμε ότι το *Sexual Politics* δίνει αρχικά μια περιγραφή των πατριαρχικών σχέσεων και μερικών από τις εκφάνσεις τους (π.χ. στη λογοτεχνική παραγωγή) αλλά δεν μπορεί να δώσει μια ικανοποιητική *εξήγηση* για τις ρίζες τους.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός λοιπόν εισήγαγε την έννοια της πατριαρχίας στο σύγχρονο φεμινιστικό λόγο, αλλά η ανάλυσή του αφήνει ανεξήγητες συγκεκριμένες μορφές ανδρικής κυριαρχίας και γυναικείας υποτέλειας: ούτε αυτή η ανάλυση εξηγεί τη σχέση ανάμεσα σε πατριαρχικές κοινωνίες σχέσεων και κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, δηλαδή ανάμεσα σε τάξεις φύλου και κοινωνικές τάξεις. Πολιτικά, ο ριζοσπαστικός φεμινισμός ασχολήθηκε κύρια με αγώνες ενάντια στην ανδρική εξουσία και τους κοινωνικούς δεσμούς μέσα από τους οποίους αυτή αναπαράγεται (γάμος, ετεροφιλοφιλία, οικογένεια). Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός ενδιαφέρθηκε επίσης για τους αγώνες γύρω από το ρόλο της γυναίκας στη βιολογική αναπαραγωγή, ένα ζήτημα που αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο από τον επαναστατικό φεμινισμό. Όπου οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες διατυπώνουνε συγκροτημένες διεκδικήσεις, πρόκειται για

διεκδικήσεις που αποτείνονται στους άνδρες ως καταπιεστές φύλου. Από την άλλη πλευρά όμως, ποτέ δεν έγινε σαφές τι είναι αυτό που κάνει τους άνδρες καταπιεστές φύλου ούτε, ακόμα περισσότερο, ποια χαρακτηριστικά συγκεκριμένων μορφών κοινωνίας τοποθετούν τους άνδρες σε θέσεις εξουσίας απέναντι στις γυναίκες. Αυτό είναι ένα από τα ερωτήματα που μια επαρκής θεωρία πατριαρχίας θα έπρεπε να μπορεί να απαντήσει.

Ο επαναστατικός φεμινισμός έχει τελευταία αναπτύξει τη ριζοσπαστική φεμινιστική ανάλυση της γυναικείας υποτέλειας και ισχυρίζεται ότι οι διαφορές των κοινωνικά προσδιορισμένων φύλων *μπορούν* να εξηγηθούν με όρους βιολογικών διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών. Στην πραγματικότητα ο ριζοσπαστικός φεμινισμός αναπτύσσει μια θεωρία πατριαρχίας και τάξεων φύλου που βασίζεται στις γυναικείες αναπαραγωγικές ικανότητες. Ακολούθησε η ανάλυση της Φάιερστοουν (Firestone) *Η Διαλεκτική του Σεξ* 1977, που προσπάθησε να ξεπεράσει το δίλημμα που έθεσε το βιβλίο *Sexual Politics*, υποστηρίζοντας ότι η βάση της γυναικείας καταπίεσης πράγματι βρίσκεται στις γυναικείες αναπαραγωγικές ικανότητες στο βαθμό που αυτές ελέγχονται από τους άνδρες. Θα αναφερθώ σε μερικά από τα κείμενα που αναδημοσιεύθηκαν στο *Scarlet Women* νο 5, ως παράδειγμα της τάσης του επαναστατικού φεμινισμού.

Η Σίλα Τζέφρις (Sehila Jeffreys) στο άρθρο *The Need for Revolutionary Feminism* (*Scarlet Women* Five: 10), υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο συστήματα κοινωνικών τάξεων: (i) το σύστημα των οικονομικών τάξεων που βασίζεται στις σχέσεις παραγωγής και (ii) το σύστημα τάξεων φύλου που βασίζεται στις σχέσεις αναπαραγωγής. Είναι το δεύτερο σύστημα τάξεων, το σύστημα τάξεων φύλου, που, σύμφωνα με την Σίλα Τζέφρις εξηγεί τη γυναικεία υποτέλεια. Η έννοια της πατριαρχίας αναφέρεται σ' αυτό το δεύτερο σύστημα τάξεων, στην ηγεμόνευση των γυναικών από τους άνδρες που βασίζεται στο ότι οι άνδρες κατέχουν και ελέγχουν τις αναπαραγωγικές ικανότητες των γυναικών.

Η Φινέλα Μακένζι (Finella McKenzie) σκιαγραφεί στο άρθρο της *Feminism & Socialism* (*Scarlet Women*, Five) τους τρόπους με τους οποίους η αναπαραγωγική διαφοροποίηση δημιουργεί την εξουσία και τον έλεγχο των ανδρών. Υποστηρίζει ότι ο πρώτος καταμερισμός εργασίας ήταν μεταξύ ανδρών και γυναικών και ότι αναπτύχθηκε στη βάση των γυναικείων αναπαραγωγικών ικανοτήτων και της μεγαλύτερης ανδρικής μυικής δύναμης. Μια και οι γυναίκες, ιστορικά βρίσκονται στο έλεος της βιολογίας τους, όπως υποστηρίζει, εξαρτώνται από τους άνδρες για φυσική επιβίωση, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της περιόδου της εγκυμοσύνης κ.λπ. Αυτή η γυναικεία εξάρτηση καθιέρωσε ένα άνισο σύστημα σχέσεων εξουσίας μέσα στη βιολογική οικογένεια - ένα σύστημα τάξεων φύλου. Έτσι η Μακένζι ξεχωρίζει τρεις διαστάσεις της γυναικείας υποτέλειας: τις διαφορετικές αναπαραγωγικές ικανότητες των γυναικών, την έλλειψη ελέγχου τους από τις γυναίκες, και τη μετατροπή από τους άνδρες της εξάρτησης που προέρχεται από τη γυναικεία βιολογία σε ψυχολογική εξάρτηση. Έτσι, όπως η Kalna Hanmer, η Kathy Lunn, η Sheila Jeffrys και η Sandra MacNeil σημειώνουν στο *Sex Class-why is it important to all women a class?* δεν είναι η γυναικεία βιολογία που είναι από μόνη της καταπιεστική αλλά η αξία που οι άνδρες της δίνουν και η εξουσία που αντλούν από τον έλεγχό της. Οι συγκεκριμένες μορφές ελέγχου αλλάζουν

σύμφωνα με την άποψη της Τζέφρι ανάλογα με την πολιτιστική και ιστορική περίοδο και ανάλογα με την ανάπτυξη του συστήματος οικονομικών τάξεων. Ωστόσο η μονιμότητα της ανδρικής εξουσίας και του ελέγχου πάνω στις γυναικείες αναπαραγωγικές ικανότητες, όπως ισχυρίζονται οι επαναστάτριες φεμινίστριες, αποτελεί ακριβώς την αμετάβλητη βάση της πατριαρχίας. Στρατηγικά, ο επαναστατικός φεμινισμός έχει αφιερωθεί στην ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης των γυναικών - δηλαδή στη συνειδητοποίηση των γυναικών ότι λειτουργεί σύστημα τάξεων φύλου. Τα κείμενα στο περιοδικό *Scarlet Women Five* τονίζουν τη σπουδαιότητα που έχει η διαδικασία συνειδητοποίησης και η αποκάλυψη της ανδρικής εξουσίας και του τρόπου λειτουργίας της σε πράξεις βιασμού, σεξουαλικής βίας και βίας μέσα στην οικογένεια.

Η ανάλυση των επαναστατριών φεμινιστριών, που βασίζει την πατριαρχία και τη γυναικεία υποτέλεια στις αναπαραγωγικές διαφορές ανάμεσα στα φύλα, είναι προβληματική σε πολλά σημεία. Πρώτον, αποτελεί βιολογικό υποβιβασμό και έτσι δεν μπορεί να εξηγήσει τις μορφές που παίρνουν οι διαφορές φύλου μέσα σε διαφορετικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Αυτά τα παίρνει σαν δεδομένα. Δεύτερον, ο όρος αναπαραγωγή ορίζεται υπερβολικά στενά και περιορίζεται στη φυσική πράξη αναπαραγωγής παιδιών. Οι αναπαραγωγικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών δεν τοποθετούνται μέσα σε κανένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων. Επίσης καμιά εξήγηση δεν δίνεται για τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων τύπων κοινωνίας που αναπτύσσουν την ανδρική επιθετικότητα και κυριαρχία από τη μια πλευρά και τη γυναικεία παθητικότητα και εξάρτηση από την άλλη. Η αιτία της γυναικείας καταπίεσης παρουσιάζεται σαν να βρίσκεται σε μια αιώνια ανδρική τάση για εξουσία πάνω στις γυναίκες. Τρίτον, ο επαναστατικός φεμινισμός υποθέτει την ύπαρξη δύο αυτόνομων συστημάτων κοινωνικών τάξεων, οικονομικές τάξεις και τάξεις φύλου, και έχει λίγα για τη σχέση μεταξύ τους. Η ανάλυση της παραγωγής λοιπόν που πάνω της βασίζονται οι οικονομικές τάξεις δεν αγγίζεται από τη φεμινιστική ανάλυση, όπως και από τους φεμινιστικούς αγώνες που εστιάζονται γύρω από την αναπαραγωγή. Αυτό έχει σημαντικές πολιτικές επιπτώσεις. Δεν είναι καθαρό ποια θα ήταν η θεώρηση του επαναστατικού φεμινισμού για μια μη πατριαρχική κοινωνία και πώς μια τέτοια κοινωνία θα αναπαραγόταν. Δεν είναι καθαρό ποια στρατηγική θα υιοθετούσε ο ριζοσπαστικός φεμινισμός για να φτάσει σε μια τέτοια κοινωνία. Τελικά μια και υποτίθεται πως οι άνδρες έχουν μια έμφυτη βιολογική παρόρμηση να υποτάσσουν τις γυναίκες, πώς οι γυναίκες θα μπορούσαν να απελευθερωθούν ικανοποιητικά από την ανδρική εξουσία και έλεγχο, ικανοποιητικά ώστε να παλέψουν για μια μη πατριαρχική μορφή κοινωνίας;

Στα άρθρα του βιβλίου της *Ο Κύριος Εθρός* (The Main Enemy) Η Κριστίν Ντελφί αναπτύσσει μια εναλλακτική μορφή ανάλυσης της πατριαρχίας. Την ονομάζει υλιστικό φεμινισμό. Μια και τα επιχειρήματα της Ντελφί έχουν συστηματικά διερευνηθεί στο άρθρο των Μισέλ Μάρετ και Μακίντος, (Michele Barrett, Mary McIntosh, 1979) σ' αυτό το κείμενο θα αναφερθώ μόνο σε όσα σχετίζονται με τα θεωρητικά προβλήματα που περιέχονται στην ανάλυση της έννοιας της πατριαρχίας και των πατριαρχικών κοινωνικών σχέσεων. Τα κύρια επιχειρήματα της Ντελφί αναπτύσσονται ως εξής: Στην καπιταλιστική κοινωνία υπάρχουν δύο τρόποι παραγωγής: (i) ο βιομηχανικός τρόπος παραγωγής που

είναι το πεδίο της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και (ii) ο οικογενειακός τρόπος παραγωγής όπου η γυναίκα παρέχει οικιακή υπηρεσία, ανατρέφονται παιδιά και παράγονται μερικά αγαθά για χρήση και ανταλλαγή, αν κι αυτό μειώνεται καθώς όλο και περισσότερα εμπορεύματα παράγονται μέσα από την καπιταλιστική εργασιακή διαδικασία. Η εκμετάλλευση και καταπίεση της γυναίκας μέσα στην οικογένεια προέρχεται, σύμφωνα μ' αυτή την ανάλυση, από τον έλεγχο των ανδρών τόσο στις παραγωγικές όσο και στις αναπαραγωγικές δραστηριότητες μέσα στον οικογενειακό τρόπο παραγωγής. Αλλά η Ντελφί, υποστηρίζοντας ότι η οικογένεια έχει προτεραιότητα ως προς όλες τις άλλες κοινωνικές σχέσεις (μια που μέσω του γάμου οι γυναίκες αποκτούν κοινή ταξική θέση), φθάνει σε μια θεωρητική άποψη όπου η πατριαρχία και ο καπιταλισμός αποτελούν αυτόνομες σφαίρες, η κάθε μια με το δικό της σύστημα εκμετάλλευσης και κοινωνικών τάξεων. Το αποτέλεσμα είναι να μην εκτιμά τους περίπλοκους και αντιφατικούς τρόπους μέσα από τους οποίους η διαδικασία παραγωγής και η οικογένεια σχετίζονται μεταξύ τους και τους τρόπους που, σε τελευταία ανάλυση, οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής μεταμορφώνουν όλες τις κοινωνικές σχέσεις συμπεριλαμβανομένων και των οικογενειακών σχέσεων στην πορεία ανάπτυξης του καπιταλισμού. Αυτό έχει επιπτώσεις στην ανάλυσή της για τη μισθωτή εργασία καθώς και στην άποψή της για την οικογένεια. Δεν αναλύει τις συνθήκες που επικρατούν σε βιομηχανία μεγάλης κλίμακας, ως μορφές εργασίας που το κεφάλαιο απαιτεί σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, και τους τρόπους που οι γυναίκες ανταποκρίθηκαν σε ορισμένες από αυτές τις απαιτήσεις με την είσοδό τους στην κοινωνική παραγωγή έξω από την οικογένεια. Παρ' όλο που έχει δίκιο να υπογραμμίζει το διπλό φορτίο που οι γυναίκες πρέπει να σηκώνουν όταν μπαίνουν στην κοινωνική παραγωγή ως μισθωτές, παραβλέπει ένα σπουδαίο ζήτημα που η Μπάρμπαρα Τέιλορ (Barbara Taylor) αναφέρει στο άρθρο *Our Labour and Our Power* (1975-6), ότι δηλαδή η εργασία των γυναικών παίρνει διαφορετικές μορφές μέσα στην καπιταλιστική εργασιακή διαδικασία και μέσα στην οικογένεια. Οι γυναίκες γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης και στις δύο περιπτώσεις αλλά με διαφορετικούς τρόπους και με διαφορετικά πλεονεκτήματα τόσο για το κεφάλαιο όσο και για τους συζύγους τους. Εντοπίζοντας την πατριαρχία μέσα στην οικογένεια, όπως κάνει η Ντελφί, δίνεται μια μονόπλευρη εικόνα που δεν μπορεί να εξηγήσει γιατί, σε τελευταία ανάλυση, οι γυναίκες γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης τόσο μέσα στην εργασιακή διαδικασία όσο και μέσα στην οικογένεια.

Μαρξιστικός φεμινισμός

Αντίθετα από τις ριζοσπαστικές και επαναστατικές φεμινιστικές εργασίες, οι μαρξιστικές φεμινιστικές αναλύσεις της πατριαρχίας προσπαθούν να καταλάβουν τη σχέση μεταξύ πατριαρχίας και άλλων πλευρών της οργάνωσης τρόπων παραγωγής. Έτσι το ίδιο πρόβλημα της συσχέτισης της οικογένειας με την παραγωγή - εμφανίζεται μέσα στο μαρξιστικό φεμινισμό όπως στα κείμενα της Ντελφί στο βιβλίο *Ο Κύριος Εχθρός*. Οι μαρξίστριες φεμινίστριες ορίζουν την πατριαρχία και εξηγούν τη σχέση της με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Επίσης μέσα στη μαρξιστική

θεωρία ευρύτερα, υπάρχει ένα ολόκληρο φάσμα διαφορετικών προσεγγίσεων που ορίζουν τους τρόπους παραγωγής. Οι μαρξίστριες φεμινίστριες λοιπόν βρίσκονται αντιμέτωπες με πολλές από τις συζητήσεις μέσα στο μαρξισμό καθώς και με φεμινιστικές θεωρητικές διαμάχες.

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθώ σε δύο είδη μαρξιστικής φεμινιστικής ανάλυσης της πατριαρχίας. Η πρώτη ορίζει την πατριαρχία με όρους ιδεολογίας και βασίζει την ανάλυση της ιδεολογίας σε έννοιες που προέρχονται από την ψυχαναλυτική θεωρία. Η δεύτερη ορίζει την πατριαρχία με όρους σχέσεων αναπαραγωγής ή με το σύστημα βιολογικού/κοινωνικού φύλου. Και οι δύο προσεγγίσεις επιχειρούν να διατυπώσουν τη σχέση μεταξύ πατριαρχίας και καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σ' αυτό το κεφάλαιο έχω επιλέξει έναν αριθμό κειμένων και άρθρων που θεωρώ ότι θέτουν καίρια ερωτήματα για την ανάλυση της πατριαρχίας αλλά η έρευνά μου δεν είναι, κατά κανέναν τρόπο, ολοκληρωμένη. Η πρόθεσή μου είναι να προσπαθήσω περισσότερο να εξετάσω αρκετές διαφορετικές προσεγγίσεις στο ερώτημα και να ασχοληθώ με μερικά από τα προβλήματα που προκύπτουν από αυτές, παρά να δώσω μια ολοκληρωμένη επισκόπηση της μαρξιστικής φεμινιστικής βιβλιογραφίας. Ελπίζω αυτό να μην αδικεί ορισμένες συγγραφείς.

(i) Η πατριαρχία ως ιδεολογία: Τζούλιετ Μίτσελ Ψυχοανάλυση και Φεμινισμός.

Ένα από τα βιβλία όπου υποστηρίζεται με σαφήνεια η άποψη ότι η πατριαρχία μπορεί να θεωρηθεί ιδεολογία είναι της Τζούλιετ Μίτσελ, (*Psychoanalysis and Feminism*, 1974). Σε ένα πρώτο επίπεδο, η ψυχανάλυση παρέχει μια θεωρία για την πολύπλοκη διαδικασία μέσα από την οποία το παιδί με αμφιφιλόφιλη διάθεση εισάγεται στον ανθρώπινο πολιτισμό απ' όπου και αποκτά τις συγκεκριμένες μορφές θηλυκών και αρσενικών χαρακτηριστικών που είναι κατάλληλα για τη θέση της ή τη θέση του μέσα σ' αυτόν τον πολιτισμό (3). Μια από τις συνεισφορές της Μίτσελ είναι η θεωρητική επεξεργασία γύρω από την ανάπτυξη της θηλυκότητας και την εδραίωση της γυναικείας υπόστασης. Αυτή η επεξεργασία βασίζεται σε ψυχαναλυτικές έννοιες και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση ψυχαναλυτικών θεωριών για τη θηλυκότητα. Υπάρχει και ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης στο *Psychoanalysis and Feminism* που επηρέασε σημαντικά πολλά φεμινιστικά γραπτά για την πατριαρχική ιδεολογία. Πρόκειται για μια ανασκόπηση της προέλευσης και της βάσης της πατριαρχίας μέσα στον ανθρώπινο πολιτισμό.

Η Μίτσελ συνδέει τα δύο επίπεδα της ανάλυσής της υποστηρίζοντας ότι για τον Φρόιντ, η ψυχαναλυτική έννοια του ασυνείδητου είναι μια έννοια μεταβίβασης και κληρονομιάς των πολιτιστικών νόμων στο ανθρώπινο είδος. Ισχυρίζεται ότι, αν καταλάβουμε πώς λειτουργεί το ασυνείδητο, είναι πιθανό να αποκτήσουμε κάποια επίγνωση για τον τρόπο που λειτουργεί η πατριαρχική κουλτούρα. Σύμφωνα με την Μίτσελ, το καθοριστικό στοιχείο της πατριαρχικής κουλτούρας είναι ότι, μέσα σ' αυτήν, ο πατέρας αποκτά, συμβολικά, εξουσία πάνω στη γυναίκα. Υποστηρίζει μάλιστα ότι ο πατέρας και οι "εκπρόσωποί του" και όχι οι άνδρες (όπως στις ριζοσπαστικές και επαναστατικές φεμινιστικές αναλύσεις) έχουν την καθοριστική εξουσία πάνω στις γυναίκες σε μια πατριαρχική κουλτούρα. Η Μίτσελ επιχειρηματολογεί ενάντια σε εξηγήσεις βιολογικού χαρακτήρα ως προς το λόγο για τον οποίο οι

πατέρες αποκτούν αυτή την εξουσία (δηλαδή επιχειρηματολογεί ενάντια σε μορφές ανάλυσης με τάσεις βιολογισμού) και υποστηρίζει ότι ο πατέρας παίρνει αυτή την εξουσία συμβολικά με την απαρχή του ανθρώπινου πολιτισμού. Γιατί να συμβαίνει αυτό; Για να απαντήσει σ' αυτό, η Μίτσελ στρέφεται στην ανάλυση του Λέβι-Στρος (Levi-Strauss, 1969), για τα συστήματα συγγένειας. Σύμφωνα με τον Λέβι-Στρος οι σχέσεις ανταλλαγής βρίσκονται στα θεμέλια των ανθρώπινων κοινωνιών και η ανταλλαγή γυναικών από τους άνδρες είναι μια βασική μορφή ανταλλαγής που ερμηνεύει τη συγκεκριμένη κοινωνική θέση των γυναικών σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες. Πίσω από αυτήν την ανάλυση των λόγων εξ αιτίας των οποίων οι γυναίκες και όχι οι άνδρες χρησιμοποιούνται ως αντικείμενα ανταλλαγής, βρίσκεται η άποψη του Φρόιντ για την καθολικότητα του ταμπού της αιμομιξίας (Freud, 1950). Αυτός ο απαγορευτικός κανόνας δημιουργεί τον κανόνα της εξωγαμίας που υπαγορεύει ότι οι άνθρωποι πρέπει να παντρεύονται έξω από τη δικιά τους πυρηνική οικογένεια. Στη θεωρία του Λέβι Στρος αυτή ακριβώς η αναγκαιότητα, καθορίζει τη χρήση των γυναικών ως αντικειμένων ανταλλαγής.

Χρησιμοποιώντας τον Λέβι Στρος, η Τζούλιετ Μίτσελ υποστηρίζει ότι η παγκοσμιότητα της πατριαρχίας έχει τις ρίζες της στην ανταλλαγή γυναικών από άνδρες που και αυτή με τη σειρά της είναι αναγκαία εξ αιτίας της παγκοσμιότητας του ταμπού της αιμομιξίας. Μ' αυτό τον τρόπο η πατριαρχία γίνεται αποδεκτή σαν ένα παγκόσμιο δομικό στοιχείο όλων των ανθρώπινων κοινωνιών. Ωστόσο η Μίτσελ υποστηρίζει ότι αυτός ο παγκόσμιος νόμος της πατριαρχίας εκφράζεται σε κάθε συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής με διαφορετικές μορφές. Σ' αυτό το σημείο μάλιστα προσπαθεί να συνδέσει την ανάλυσή της με μια μαρξιστική ανάλυση για τους τρόπους παραγωγής. Ισχυρίζεται πως, ενώ στην καπιταλιστική κοινωνία έχουν αναπτυχθεί οι προϋποθέσεις για την εξαφάνιση του αιμομικτικού ταμπού και οι δομές συγγένειας έχουν εξελιχθεί, αυτές οι δομές διατηρούνται. Σύμφωνα με την άποψή της, ο καπιταλισμός έχει κάνει το νόμο της πατριαρχίας περιττό και υπάρχει μια αντίφαση μεταξύ της οργάνωσης της καπιταλιστικής οικονομίας και τη συνεχιζόμενη παρουσία της πατριαρχίας. Οι γυναίκες, με τον αναπαραγωγικό τους ρόλο, αποτελούν το ουσιαστικό ζήτημα αυτής της αντίφασης. Οι γυναίκες εξακολουθούν να προσδιορίζονται από τις δομές συγγένειας ενώ οι άνδρες εισέρχονται στις δομές της ιστορίας που κυριαρχούνται από τις τάξεις. Η Μίτσελ προτείνει πώς θα πρέπει ο φεμινιστικός αγώνας να κατευθυνθεί ενάντια στην ιδεολογία της πατριαρχίας που βαθμιαία μειώνεται. Έτσι η φεμινιστική πάλη θεωρείται μια μορφή πολιτιστικής επανάστασης που το αντικείμενό της είναι να μεταβάλει τα θεμέλια της πατριαρχικής κουλτούρας.

Η ανάλυση της Μίτσελ για την πατριαρχία, φαίνεται να δημιουργεί προβλήματα με πολλούς τρόπους. Αυτά τα προβλήματα μπορούν να συσχετισθούν με το ότι στηρίζεται στην κοινωνική θεωρία του Φρόιντ και την ανάλυση του Λέβι Στρος, και χρησιμοποιεί τη θεωρία του Αλτουσέρ για την ιδεολογία (1969, 1970, 1971) στο βασικό κοινωνιολογικό της πλαίσιο. Μια που το πλαίσιο που αναπτύσσει η Μίτσελ για να αναλύσει την πατριαρχία επηρέασε σημαντικά κάποια φεμινιστικά γραπτά, θα ήθελα να σχολιάσω μερικές από τις επιπτώσεις της χρήσης του. Δεν προσφέρει καμιά

ικανοποιητική θεωρία για τα θεμέλια της πατριαρχίας μια και στηρίζεται στη φτωχά συγκροτημένη θεωρία που ο Φρόιντ αναπτύσσει στο *Τοτέμ και Ταμπού* (*Totem and Taboo*) και στην άποψη του Λέβι Στρος για τις σχέσεις ανταλλαγής που βρίσκονται στα θεμέλια του ανθρώπινου πολιτισμού και της γυναικείας υποτέλειας. Το πρόβλημα εδώ είναι ότι ο Λέβι Στρος δεν δίνει καμιά εξήγηση γιατί είναι οι άνδρες που ανταλλάσσουν γυναίκες και, επομένως, δεν εξηγεί ποιες είναι οι βάσεις της ανδρικής κυριαρχίας πάνω στις γυναίκες.

Ένα άλλο σύνολο προβλημάτων αφορά την αντίληψη για την ιδεολογία που η Μίτσελ αντλεί από μια αλτουσεριανή αντίληψη της κοινωνίας. Για παράδειγμα, στα πρώτα γραπτά του, *For Marx* και *Reading Capital*, ο Λουί Αλτουσέρ αναπτύσσει τη θεώρηση μιας κοινωνίας όπου υπάρχουν μια σειρά επιπέδων ή πρακτικών που, από αναλυτική άποψη, διαφέρουν μεταξύ τους. Η οικονομία υποτίθεται ότι καθορίζει τα άλλα επίπεδα "σε τελευταία ανάλυση" και το ιδεολογικό επίπεδο υποτίθεται ότι έχει μια σχέση αυτονομίας με την οικονομική βάση. Στα γραπτά του *Lenin and Philosophy* (1971) και ειδικά στο άρθρο με τίτλο *Ideology and Ideological State Aparatuses*, ο Λουί Αλτουσέρ αναπτύσσει παραπέρα αυτή την άποψη για την ιδεολογία, με δύο τρόπους. Πρώτον, αναλύει τις λειτουργικές σχέσεις μεταξύ συγκεκριμένων ιδεολογικών θεσμών (που τα ονομάζει ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους), την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Μ' αυτό τον τρόπο προσδένει το ιδεολογικό στο οικονομικό επίπεδο του τρόπου παραγωγής, υποστηρίζοντας ότι οι ιδεολογικές δομές - για παράδειγμα, τα σχολεία - είναι αναγκαίες για τον καπιταλισμό. Αλλά αυτή η μορφή θεωρίας - φουνκσιοναλισμός - δεν εξηγεί γιατί οι ιδεολογικοί θεσμοί και οι ιδεολογικές πρακτικές παίρνουν κάθε φορά συγκεκριμένη μορφή, ούτε λαμβάνει υπόψιν του τον ταξικό αγώνα. Οι "ανάγκες" του κεφαλαίου καθορίζουν κάθε τι που συμβαίνει. Δεύτερον, κάνει μια γενική αποτίμηση της ιδεολογίας. Σ' αυτή την αποτίμηση ισχυρίζεται ότι, η "συγκρότηση της υποκειμενικότητας", δηλαδή ο τρόπος που το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τη θέση του στον κόσμο, είναι ένα κεντρικό χαρακτηριστικό της ιδεολογίας και αποτελεί ένα σύνολο "βιωμένων σχέσεων". Η Μίτσελ βασίζει τα επιχειρήματά της σ' αυτή τη θεωρητική προσέγγιση και στην προσέγγιση του Γάλλου ψυχαναλυτή Ζακ Λακάν. Εξ άλλου, ο Λουί Αλτουσέρ οφείλει στον Ζακ Λακάν αυτό τον τρόπο θεώρησης της σχέσης που, συνήθως, θεωρούμε ως σχέση του ατόμου με τον κόσμο. Και οι τρεις υποθέτουν ότι η θεωρία του Φρόιντ μπορεί να προσφέρει μια υλιστική προσέγγιση για τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας.

Στο κύριο τμήμα του κειμένου της, η Μίτσελ αναλύει την πατριαρχία ως το συμβολικό νόμο του πατέρα που, σύμφωνα με τον Φρόιντ και τον Λέβι Στρος, είναι ένας παγκόσμιος νόμος που υπάρχει σε όλες τις κοινωνίες. Όμως παραμένει ασαφής η έννοια της συμβολικής τάξης πραγμάτων και η σχέση με την ανάλυση της ιδεολογίας. Αυτό το πρόβλημα αναδεικνύεται ιδιαίτερα έντονα στο τελικό κεφάλαιο του *Psychoanalysis and Feminism* όπου η Μίτσελ στρέφεται από την ανάλυση της συμβολικής τάξης πραγμάτων στην ανάλυση της ιδεολογίας. Έτσι, επαναπροσδιορίζει τη συμβολική τάξη ως ιδεολογία, καθώς επιχειρεί έτσι να συνδέσει τη φροϊδική της ανάλυση με μια ανάλυση μαρξιστική. Η θέση της Μίτσελ για την πατριαρχία βασίζεται στη θεωρία του Φρόιντ που προσπαθεί να εξηγήσει πώς τα άτομα μετατρέπονται σε "ανδρικά"

και "γυναικεία". Ουσιαστικά πρόκειται για μια θεωρία που διεκδικεί παγκοσμιότητα, υποτίθεται ότι ταιριάζει σε όλες τις μορφές ανθρώπινου πολιτισμού και είναι δύσκολο να ενσωματωθεί ικανοποιητικά με μια μαρξιστική ανάλυση. Υπάρχει αντίφαση στην ανάλυση της Μίτσελ ανάμεσα σε μια καθολική θεωρία της πατριαρχίας που βασίζεται στην υποταγή των γυναικών κάτω από τον νόμο του πατέρα και σε μια μαρξιστική προσέγγιση που ισχυρίζεται ότι προσφέρει μια ιστορικά συγκεκριμένη θεωρία τρόπων παραγωγής και των μορφών κράτους και ιδεολογίας που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτούς. Η Μίτσελ ισχυρίζεται ότι οι ρίζες της πατριαρχίας βρίσκονται στο αιμομικτικό ταμπού και στην ανταλλαγή των γυναικών από τους άνδρες που αυτό συνεπάγεται. Αγνοεί την ιστορική ανάπτυξη της πατριαρχίας και τις συγκεκριμένες μορφές που αυτή παίρνει.

Καθώς προχωράει η ανάλυση της Μίτσελ για την ιδεολογία, μεταβάλλεται από θεωρία της σχετικής αυτονομίας [της ιδεολογίας] σε θεωρία της απόλυτης αυτονομίας της ιδεολογίας. Ακόμα περισσότερο, μια και παρουσιάζει ως αναπόφευκτη τη γυναικεία υποτέλεια μέσα στις πατριαρχικές κοινωνικές σχέσεις, ταυτίζοντας τις ρίζες της με τις ρίζες του ανθρώπινου πολιτισμού, παραμένει ασαφές πώς οι φεμινιστικοί αγώνες θα μπορούσαν να αλλάξουν τη θέση των γυναικών.

Κάποιες κριτικές για τον Αλτουσέρ και τη Μίτσελ π.χ. από τον Hirst (1978) και από συγγραφείς στο περιοδικό m/f, νο 1 και 2 (1978) αναγνωρίζουν ότι είναι αντιφατικό να υιοθετείς και τα δύο, δηλ. αφ' ενός μια νομοτελειακή άποψη για δόμηση υποκειμένου με κοινωνικά προσδιορισμένο φύλο που αντλείται από την ανάλυση του Φρόιντ και του Λέβι Στρος και αφ' ετέρου μια ιστορική υλιστική προσέγγιση των τρόπων παραγωγής. Οι παραπάνω συγγραφείς έχουν επιχειρήσει να υπερβούν την αντίφαση, υιοθετώντας σαφώς αυτό που η Μίτσελ απλώς υπαινίσσεται. Το περιοδικό m/f ανάπτυξε μια μορφή θεωρίας του λόγου για να διερευνήσει αυτό το πρόβλημα. Η ερμηνεία αυτή υποστηρίζει πως η κοινωνική κατασκευή της γυναίκας πρέπει να αναλυθεί σε σχέση με το λόγο μέσα στον οποίο συγκροτείται και υπαινίσσεται ότι όλα τα είδη των πρακτικών θεωρούνται λόγος, και ότι κανένας λόγος από μόνος του δεν είναι κυρίαρχος. Παρ' όλο που αυτό θα μπορούσε να είναι ένας μηχανισμός για να λυθεί μια σημαντική θεωρητική αντίφαση που διακατέχει το *Psychoanalysis and Feminismη*, η σχέση με τον ιστορικό υλισμό πρακτικά εξαφανίζεται. Εάν όλες οι μορφές λόγου αναλύονται ανεξάρτητα η μια από την άλλη, η προτεραιότητα των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής που αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της μαρξιστικής ανάλυσης, εξαφανίζεται από το θεωρητικό πλαίσιο.

Η θεώρηση της κοινωνίας από την Μίτσελ ως ένα σύνολο διακριτών πρακτικών, έχει επιπτώσεις στη θεώρησή της για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής καθώς και στην ανάλυσή της για την ιδεολογία. Γιατί, όπως η Κριστίν Ντελφί και μερικές άλλες μαρξίστριες φεμινίστριες που θα αναφέρω στο παρακάτω κεφάλαιο, η Μίτσελ κάνει διάκριση μεταξύ "του οικονομικού τρόπου παραγωγής [και] ... του ιδεολογικού τρόπου παραγωγής" (Mitchell 1974, σ. 412). Μολονότι λέει πολύ λίγα για τον οικονομικό τρόπο παραγωγής, είναι καθαρό ότι στην ανάλυσή της, υποβόσκει ένας οικονομίστικος ορισμός του τρόπου παραγωγής, ένας ορισμός που δίνεται με όρους στενής αντίληψης της διαδικασίας παραγωγής κι όχι με όρους κοινωνικών σχέσεων παραγωγής

και οργάνωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στο σύνολό του. Οι σχέσεις αναπαραγωγής που ορίζονται σαν ιδεολογικές σχέσεις, μετά αναλύονται σαν ανεξάρτητες δομές που είναι ενσωματωμένες λειτουργικά μέσα στον (οικονομικό) τρόπο παραγωγής. Είναι αλήθεια ότι η Μίτσελ αναφέρεται σε μια αντίθεση μεταξύ του ιδεολογικού τρόπου πατριαρχίας και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής όταν υποστηρίζει ότι οι συνθήκες για την ύπαρξη της πατριαρχίας έχουν πάψει να υπάρχουν. Όμως, αυτή η αντίθεση αναλύεται με περισσότερο φορμαλιστικούς παρά με ιστορικούς όρους, και με κανέναν τρόπο δεν αποτελεί κεντρικό σημείο της ανάλυσής της. Θα επανέλθω σε μερικά από τα προβλήματα της ανάλυσης της αναπαραγωγής στο επόμενο κεφάλαιο, μια και μερικά από τα προβλήματα που εμφανίζονται στο *Psychoanalysis and Feminism* μπορούν να εντοπισθούν περισσότερο έντονα σε μερικά πιο πρόσφατα μαρξιστικά φεμινιστικά κείμενα.

(ii) Η πατριαρχία και οι κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής

Ένα μέρος από τα πρόσφατα μαρξιστικά φεμινιστικά κείμενα για την πατριαρχία, έχουν επικεντρωθεί στις κοινωνικές σχέσεις της αναπαραγωγής, και συζητούν πόση έμφαση πρέπει να δοθεί στην παραγωγή και πόση στην αναπαραγωγή. Νομίζω ότι το ενδιαφέρον της μελέτης της γυναικείας καταπίεσης με βάση την αντίληψη της αναπαραγωγής και του εντοπισμού της πατριαρχίας μέσα στις κοινωνικές σχέσεις της αναπαραγωγής, προέρχεται από ορισμένες πηγές:

(i) Τις εξελίξεις από την ριζοσπαστική φεμινιστική ανάλυση, που έχουν φωτίσει ειδικές πλευρές της γυναικείας καταπίεσης που σχετίζεται με την αναπαραγωγή (την γέννηση παιδιών, την έκτρωση, την μητρότητα για παράδειγμα).
(ii) Την αναγνώριση ότι πλευρές της καταπίεσης των γυναικών υπερβαίνουν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Σε μερικά φεμινιστικά ανθρωπολογικά κείμενα αυτό παίρνει τη μορφή της διαπίστωσης της καθολικότητας των οικιακών, μητρικών και αναπαραγωγικών ρόλων των γυναικών.
(iii) Την πίστη ότι οι πατριαρχικές κοινωνικές σχέσεις δεν μπορούν να προέρχονται άμεσα από το κεφάλαιο, και την συνακόλουθη επιθυμία να συμπληρώσει και να αναπτύξει την μαρξιστική θεώρηση της παραγωγικής διαδικασίας με τη θεώρηση της διαδικασίας της αναπαραγωγής.
(iv) Την επιστροφή στις διαβεβαιώσεις του Ένγκελς στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης της *Καταγωγής της Οικογένειας, της ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους* ότι:

> Ο προσδιοριστικός παράγοντας στην ιστορία είναι, σε τελευταία ανάλυση, η παραγωγή και αναπαραγωγή της άμεσης ζωής... αυτό από μόνο του έχει διττό χαρακτήρα. Από τη μια μεριά, η παραγωγή των μέσων επιβίωσης... από την άλλη, η παραγωγή των ίδιων των ανθρώπινων όντων. Οι κοινωνικοί θεσμοί υπό τους οποίους ζουν οι άνθρωποι μιας συγκεκριμένης χώρας, καθορίζονται και από τα δύο είδη παραγωγής: από το στάδιο της εξέλιξης της εργασίας από τη μια μεριά και από την οικογένεια από την άλλη (25).

Αυτό το πολυ-χρησιμοποιημένο απόσπασμα του προλόγου του Ένγκελς έχει προμηθεύσει μια κλασική δικαιολογία στο χώρο του μαρξισμού, για την ανάλυση της σφαίρας της αναπαραγωγής ως μιας πλευράς της ανάλυσης του καπιταλισμού.

(v) Την έκδοση του βιβλίου του Claude Meillassoux *Femmes, Greniers et Capitaux*(26) με κεντρικό αντικείμενο το γιατί οι κοινωνικές σχέσεις που βασίζονται στην οικογένεια (ή την οικογενειακή κοινότητα) συνεχίζουν να έχουν τόσο μεγάλη σημασία για το καπιταλιστικό σύστημα. Αρκετές μελέτες που πρόσφατα διαπραγματεύθηκαν τη θεωρία της αναπαραγωγής - O'Loughin (27), Mackintosh (28), και Edholm κ.ά. (29) - προεκτάθηκαν σε κριτική αντιπαράθεση με τα επιχειρήματα του Meillassoux.

Όπως έχουν υπογραμμίσει ο Edholm κ.ά. στο *Conceptualizing Women*, η αναπαραγωγή έχει χρησιμοποιηθεί ανακριβώς στο χώρο των μαρξιστικών φεμινιστικών αναλύσεων. Αλλά πιστεύω ότι τα περισσότερα κείμενα που χρησιμοποιούν την έννοια της αναπαραγωγής έχουν, σε γενικό επίπεδο, αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, στα οποία θέλω να αναφερθώ σύντομα.

Φαίνεται ως κοινή συναγωγή σε αρκετούς συγγραφείς(30), ότι η ιδιαιτερότητα της πατριαρχίας βρίσκεται στις σχέσεις αναπαραγωγής που με τη σειρά τους εντοπίζονται μέσα στην κοινωνία. Οι συγγραφείς διαφέρουν, όμως, ως προς το πώς προσδιορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής ως υλικών σχέσεων που προέρχονται, για παράδειγμα, από τον έλεγχο της γυναικείας εργασίας, ή ως ιδεολογικών και πολιτιστικών σχέσεων. Έτσι, για να πάρουμε ένα παράδειγμα μιας μελέτης που προσδιορίζει τις σχέσεις αναπαραγωγής με υλιστικούς όρους, οι McDonough και Harrison υποστηρίζουν ότι η πατριαρχία ασχολείται με τον έλεγχο της εργασίας της γυναίκας μέσα στην οικογένεια και την σεξουαλική πίστη και τεκνοποίηση της συζύγου. Σε μια δήλωση που πολύ μοιάζει με διαβεβαίωση από το *Ο Κύριος Εχθρός* της Ντελφί, οι McDonough και Harrison υποστηρίζουν ότι οι συγκεκριμένες μορφές ελέγχου της αναπαραγωγής, που χαρακτηρίζουν την πατριαρχία, αναδύονται στο γάμο, όπου η σύζυγος δίνει τόσο την εργασιακή της δύναμη όσο και την δύναμή της να τεκνοποιήσει για μια ορισμένη περίοδο: ολόκληρη την περίοδο της ζωής. Παρ' ότι οι μορφές της πατριαρχίας ποικίλουν ανάλογα με την τάξη, ισχυρίζονται ότι η βασική μορφή των πατριαρχικών σχέσεων παραμένει η ίδια - όπου ο έλεγχος της σεξουαλικότητας και της γονιμότητας στην αστική οικογένεια αναφέρεται στην παραγωγή κληρονόμων, ενώ στην προλεταριακή οικογένεια αναφέρεται στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Οι McDonough και Harrison υποστηρίζουν ότι η περαιτέρω εξέλιξη της αντίληψης της πατριαρχίας πρέπει να βρίσκεται στην διασύνδεση ανάμεσα στις σχέσεις παραγωγής και αναπαραγωγής. Τα συγκεκριμένα επιχειρήματα, όμως, τείνουν να αναπαράγουν μία μορφή ανάλυσης όπου ένα σχίσμα χωρίζει τις δύο σφαίρες, όπως καταδεικνύει το ακόλουθο εδάφιο:

Παρ' ότι ως μαρξιστές είναι ουσιώδες για εμάς να δώσουμε μια αναλυτική προτεραιότητα στη σφαίρα της παραγωγής, ως φεμινίστριες είναι εξ ίσου ουσιώδες να μην απομακρυνθούμε από την αντίληψη για τις

σχέσεις της ανθρώπινης αναπαραγωγής έτσι ώστε να κατανοήσουμε την συγκεκριμένη φύση της καταπίεσης των γυναικών.(31)

Μερικές μελέτες, για παράδειγμα το *'Οι Γυναίκες "Μέσα και έξω" από τις Κοινωνικές Σχέσεις Παραγωγής'* της Lycy Bland κ.ά. εξετάζουν τη σχέση μεταξύ του ρόλου της γυναίκας και στις δύο σφαίρες, αλλά μόνο ως προς τις επιπτώσεις της μισθωτής εργασίας των γυναικών στον αναπαραγωγικό τους ρόλο. Η οικογένεια, έτσι, θεωρείται ο κρίσιμος χώρος της καθυπόταξης των γυναικών, ενώ ο τρόπος της αναπαραγωγής θεωρείται λειτουργικά απαραίτητος στην επιθυμία του κεφαλαίου για φθηνή και ευέλικτη εργασιακή δύναμη.

Η Άιζενστάιν δηλώνει ότι η δυσκολία είναι πώς να "διατυπωθεί το πρόβλημα της γυναίκας ως μητέρας και εργάτριας, αναπαραγωγού και παραγωγού"(33). Υποστηρίζει ότι η ανδρική υπεροχή και ο καπιταλισμός είναι οι βαθύτερες σχέσεις που προσδιορίζουν την καταπίεση των γυναικών:

> Η... δυναμική της εξουσίας που ενέχουν ... προέρχεται τόσο από τις ταξικές σχέσεις της παραγωγής όσο και από τις κατά φύλο ιεραρχικές σχέσεις της κοινωνίας. (34)

Η Άιζενστάιν περιγράφει την κοινωνία σαν να αποτελείται από τη μια από την κεφαλαιοκρατική εργατική διαδικασία, όπου συμβαίνει η εκμετάλλευση, και από την άλλη από την πατριαρχική κατά φύλα ιεραρχία, όπου η γυναίκα είναι μητέρα, οικιακή εργάτρια και καταναλώτρια, και όπου συμβαίνει η καταπίεση των γυναικών. Η πατριαρχία δεν αναλύεται ως άμεσο ανάπτυγμα της βιολογικής διαφοράς, όπως συμβαίνει στη *Διαλεκτική του Σεξ* της Σούλαμιτ Φάιερστόουν, ούτε ως αποτέλεσμα της οικουμενικότητας του οιδιπόδειου συμπλέγματος όπως στην *Ψυχανάλυση και Φεμινισμός*, αλλά θεωρείται ότι απορρέει από τις ιδεολογικές και πολιτικές ερμηνείες της βιολογικής διαφοροποίησης. Αυτό εννοείται με τις κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής, ή το σύστημα του βιολογικού/κοινωνικού φύλου (35). Για την Ζίλα Αϊζενστάιν, αυτές οι σχέσεις αναπαραγωγής δεν είναι ιδιαίτερα καπιταλιστικές, αλλά είναι πολιτιστικές, που μεταβιβάζονται από μια ιστορική περίοδο σε μια άλλη. Ενώ η οικονομική οργάνωση της κοινωνίας μπορεί να αλλάζει, η πατριαρχία, που είναι εντοπισμένη στις κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής, παρέχει ένα σύστημα ιεραρχικής επιβολής και ελέγχου που έχει χρησιμοποιηθεί σε ποικίλες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, μεταξύ αυτών και τον καπιταλισμό.

Στα δύο παραδείγματα θεωριών κοινωνικής αναπαραγωγής που έχω εξετάσει, αυτά ορίζονται στην πρώτη περίπτωση με όρους ελέγχου πάνω στην εργασία, τη γονιμότητα και την τεκνοποίηση της συζύγου, δηλαδή, με όρους γάμου, και στην δεύτερη ως ιδεολογικοί και υλιστικοί όροι που εμπλέκονται κεντρικά στην μεταμόρφωση του βιολογικού σε κοινωνικό φύλο. Σε κάθε περίπτωση, η προτεραιότητα δίνεται στις κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής στον ορισμό της καταπίεσης των γυναικών. Αυτές μπορεί να φαίνεται ότι έχουν επίπτωση για την οργάνωση της παραγωγής ή ότι σχετίζονται λειτουργικά με αυτήν, αλλά η ιδιαιτερότητα της θέσης των γυναικών προσεγγίζεται πρωταρχικά με όρους σχέσεων αναπαραγωγής. Στο επόμενο

τμήμα θα αποπειραθώ να αναδείξω μερικά από τα προβλήματα που θέτει αυτό το είδος ανάλυσης.

Σημείωση για την Παραγωγή, την Αναπαραγωγή και την Πατριαρχία

Ένα από αυτά τα θέματα που προσπάθησα να εντοπίσω αναλύοντας μια επιλογή από κείμενα για την πατριαρχία είναι ότι πολλά απ' αυτά αναπτύσσουν μια μορφή ανάλυσης όπου η κοινωνία αντιμετωπίζεται ως να αποτελείται από δύο ξεχωριστές δομές. Αυτές περιγράφονται με διάφορους τρόπους, ως εξής: το οικονομικό ταξικό σύστημα/το σύστημα βιολογικού φύλου τάξης, ο οικογενειακός τρόπος παραγωγής/ο βιομηχανικός τρόπος παραγωγής, καπιταλισμός/πατριαρχία, κοινωνικές σχέσεις παραγωγής/κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής. Αυτές οι ξεχωριστές δομές είτε νοούνται ως χωριστοί προσδιοριστικοί παράγοντες της ιστορικής αλλαγής που αλληλεπιδρούν, υιοθετούν ή έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους, ή ότι σχετίζονται λειτουργικά μεταξύ τους. Ως συμπέρασμα επιθυμώ να καταδείξω μερικά από τα προβλήματα που προκύπτουν εάν μεταχειριστούμε την πατριαρχία και τον καπιταλισμό, ή τις κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής και τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, ως ανεξάρτητες δομές μ' αυτόν τον τρόπο.

Πρώτα, όπως έχουν τονίσει οι Felicity Edholm, Olivia Harris και Kate Young στο *Conceptualizing Women,* η άποψη της αναπαραγωγής έχει χρησιμοποιηθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Προτείνουν να ξεχωρίσουμε τρεις μορφές: (i) κοινωνική αναπαραγωγή, δηλαδή, αναπαραγωγή των συνολικών όρων παραγωγής, (ii) αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού και (iii) βιολογική αναπαραγωγή. Μεταξύ των μαρξιστών, οι αντιπαραθέσεις για την πρώτη από τις μορφές αυτές, την κοινωνική αναπαραγωγή, έχουν συνδεθεί με αντιπαραθέσεις για την προσέγγιση του τρόπου παραγωγής, ενώ η ανάλυση για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού είναι κεντρικού ενδιαφέροντος για τις μαρξίστριες φεμινίστριες, που ασχολούνται με την "συζήτηση για την οικιακή εργασία". Εξακολουθώ να δυσκολεύομαι να δώσω κάποια δυναμική έννοια στις διάφορες χρήσεις του όρου αναπαραγωγή - να ξεδιαλέξω, για παράδειγμα, εάν η βιολογική αναπαραγωγή πρέπει να συμπεριλαμβάνεται στην κατηγορία της αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού (ή αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης) και να καταλάβω ποια είναι η λογική στον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας όταν χρησιμοποιείται αυτός ο όρος. Νομίζω ότι τείνουμε να στραφούμε σε αναλύσεις της αναπαραγωγής για να αποφύγουμε μια μηχανιστική εκδοχή του μαρξισμού που επικεντρώνεται μόνο στην παραγωγή/εργασιακή διαδικασία, και για να ασχοληθούμε ειδικά με τις οικογενειακές δραστηριότητες των γυναικών, κάτι που ο μαρξισμός έχει συστηματικά αγνοήσει. Όμως, όπως δείχνουν οι τρεις συγγραφείς που αναφέραμε, ίσως είναι λάθος "να επιχειρηματολογούμε για την ανάπτυξη μιας ολόκληρης σειράς νέων αντιλήψεων προκειμένου να καταλάβουμε την ανθρώπινη αναπαραγωγή" (36). Ίσως η επιθυμία μας να το κάνουμε, απλώς αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο εμείς οι ίδιες φετιχοποιούμε την ιδέα αυτή.

Το δεύτερο πρόβλημα είναι ότι ο χωρισμός της αναπαραγωγής ή της πατριαρχίας από άλλες πλευρές του τρόπου παραγωγής τείνει να αφήσει άθικτη και άκριτη από τη φεμινιστική σκέψη, τη μαρξιστική ανάλυση της

παραγωγής. Κι όμως, θεωρητικά αυτή η ανάλυση δεν είναι καθόλου ικανοποιητική - οι αναλύσεις της παραγωγής είναι συχνά οικονομίστικες, η εργασιακή διαδικασία χωρίζεται από τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής ως σύνολο, και η μισθωτή εργασία των γυναικών συχνά αφήνεται έξω. Αυτή είναι μια θεωρητική έλλειψη που έχει σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις. Η εργατική τάξη γενικά ορίζεται από τους άνδρες μαρξιστές με την αναφορά στην εργασιακή διαδικασία (δηλαδή, τους εργάτες που δεν έχουν ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και διαβίωσης) και από μερικούς ακόμα πιο στενά, με αναφορά στους παραγωγικούς εργάτες που παράγουν άμεσα υπεραξία μέσα στην καπιταλιστική εργασιακή διαδικασία. Αυτή η αντίληψη για την τάξη απορρέει από μια θεώρηση του καπιταλισμού που επικεντρώνεται μόνο στη διαδικασία της παραγωγής. Και όμως, είναι αδύνατον να κατανοηθεί η πολυπλοκότητα των διαφοροποιημένων σχέσεων που έχουν οι άνδρες και οι γυναίκες με την παραγωγή, και οι συνεπακόλουθες διαφορετικές μορφές που λαμβάνει η συνείδησή τους με την αναφορά μόνο στην παραγωγή. Η ανάλυση της παραγωγής πρέπει να εντοπισθεί μέσα στις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής ως συνόλου, και η θέση όλων των κατηγοριών των εργατών δεν μπορεί να κατανοηθεί ικανοποιητικά χωρίς την αναφορά στην οικογένεια και το κράτος. Πρόσφατα στοιχεία για τις διαφοροποιημένες αντιδράσεις των ανδρών και γυναικών εργατών σε εργατικές αντιπαραθέσεις με την εργοδοσία έχει αρχίσει να μας διδάσκει κάτι για τη διαδικασία αυτή. Οι Beatrix Campbell και Valerie Charlton παραθέτουν στην εργασία τους *Work to Rule* (Εργασία σύμφωνα με τους κανόνες) (37) τις διαφορετικές διεκδικήσεις που έχουν υποβάλλει οι άνδρες και οι γυναίκες εργαζόμενοι στη Φορντ, όπου οι άνδρες πίεζαν για υψηλότερους μισθούς και οι γυναίκες ήθελαν μείωση της εβδομαδιαίας εργασίας, την κατάργηση των διαφορών στα συμβόλαια εργασίας μεταξύ των εργαζομένων με πλήρη και με μερική απασχόληση, καθώς και τις μακρόχρονες άδειες. Αυτές οι διαφορετικές διεκδικήσεις μπορούν να κατανοηθούν μόνο εάν η θέση των εργατών μέσα στην παραγωγική διαδικασία ιδωθεί πιο πλατιά απ' όσο συμβαίνει συνήθως στη μαρξιστική θεωρία. Είναι ζωτικό, η μαρξιστική φεμινιστική δουλειά να μην επικεντρώνεται σε ζητήματα ιδεολογίας, αναπαραγωγής και πατριαρχίας, χωρίς να προεκτείνει τις συνεπαγωγές της φεμινιστικής κριτικής στη μαρξιστική ανάλυση της παραγωγής.

Το τρίτο σημείο είναι ότι είναι αδύνατο να υπάρξει μια προσέγγιση της παραγωγής που δεν περιλαμβάνει επίσης την αναπαραγωγή. Κάθε τρόπος παραγωγής περιλαμβάνει και τα δύο, ιστορικά και σύμφωνα με τη λογική. Είναι σημαντικό συνεπώς να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τις εσωτερικές σχέσεις των δύο ως τμήμα μιας και μόνο διαδικασίας, και να προσεγγίσουμε τους τρόπους με τους οποίους αυτές έχουν μετασχηματισθεί ιστορικά. Πιστεύω ότι είναι αναγκαίο να αναλύσουμε την εξέλιξη της εργασιακής διαδικασίας, της οικογένειας και του κράτους, και τη σχέση μεταξύ τους στην ανάπτυξη της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ακριβώς όπως ο καπιταλισμός δεν *δημιούργησε* την καπιταλιστική εργασιακή διαδικασία αλλά την ανέπτυξε σε μια παρατεταμένη και άνιση διαδικασία στο πεδίο ιστορικά δεδομένων μορφών οργάνωσης της εργασιακής δύναμης, έτσι και δεν *δημιούργησε* την πατριαρχική οικογένεια που αναπτύχθηκε στη βάση της πατριαρχικής οικιακής οικονομίας που υπήρχε ήδη. Χρειάζεται να αναλύσουμε την ιστορική εξέλιξη

αυτών των θεσμών, τις εσωτερικές διασυνδέσεις τους και τους τρόπους με τους οποίους η δομή της οικογένειας και η εμπειρία μας για την οικογενειακή ζωή έχουν μετασχηματισθεί καθώς αναπτύχθηκε ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής.

Δήλωσα στην αρχή αυτού του κεφαλαίου ότι η έννοια της πατριαρχίας εισήχθη στο σύγχρονο φεμινιστικό λόγο ως απόπειρα να απαντηθούν σημαντικά ζητήματα που αφορούν την εμπειρία μας για την καταπίεση, και για να προσφέρει μια συνολική ανάλυσή της. Ανέπτυξα στη συνέχεια μερικούς από τους τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένες κατευθύνσεις της φεμινιστικής θεωρίας δεν καταφέρνουν να το κάνουν. Είναι σημαντικό να τονίσουμε, όμως, ότι ο ίδιος ο μαρξισμός έχει αποδειχθεί τελείως ανεπαρκής στο καθήκον της ανάλυσης της καταπίεσης των γυναικών. Όπως έχει υπογραμμίσει η Χάιντι Χάρτμαν, ο μαρξισμός έκανε μια ανάλυση του "γυναικείου ζητήματος" αλλά στάθηκε αδύνατος στο ζήτημα του "φεμινιστικού ζητήματος" (38). Παρά την κριτική μου για αρκετές από τις χρήσεις του όρου, θέλω να καταλήξω με την περιγραφή μερικών από τους τρόπους με τους οποίους πιστεύω ότι μπορεί να είναι χρήσιμο να τον αναπτύξουμε και να τον χρησιμοποιήσουμε. Πρώτον, μια ικανοποιητική θεωρία για την πατριαρχία πρέπει να είναι ιστορικά καθορισμένη και πρέπει να διερευνήσει τις μορφές της πατριαρχίας που υπάρχουν σε συγκεκριμένους τρόπους παραγωγής. Αυτό υπονοεί ότι οι μορφές που υπάρχουν στον καπιταλισμό είναι διαφορετικές από αυτές που υπάρχουν στις προ-καπιταλιστικές ή τις σοσιαλιστικές κοινωνίες. Η ύπαρξη μιας βιολογικής διαφοράς των φύλων σε οποιοδήποτε τρόπο παραγωγής δεν πρέπει να ακυρώσει αυτό το επιχείρημα, αφού η βιολογική διαφορά είναι λιγότερο σημαντική από ότι οι διαφορετικές μορφές κοινωνικής κατασκευής του φύλου και οι μορφές του κοινωνικού θεσμού με τις οποίες υπάρχει η πατριαρχία σε διαφορετικές κοινωνίες.

Δεύτερον, πρέπει να ερευνηθούν οι μορφές της πατριαρχίας που υπάρχουν σε ιδιαίτερους κοινωνικούς θεσμούς. Είναι λάθος να συμπεραίνουμε ότι η κυριαρχία λαμβάνει την ίδια μορφή σε όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς και σε όλα τα είδη κοινωνικών θεσμών μέσα στην κοινωνία. Για παράδειγμα, οι μορφές της πατριαρχικής κυριαρχίας που υπήρχαν όταν η οικιακή οικονομία αποτελούσε τον πρωταρχικό παραγωγικό πυρήνα, είναι διαφορετικές από τις μορφές που προκύπτουν καθώς το κεφάλαιο παίρνει τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας. Οι γυναίκες, που προηγούμενα ήταν αντικείμενα του ελέγχου των συζύγων τους μέσα στο νοικοκυριό, γίνονται αντικείμενα του καπιταλιστικού ελέγχου εάν είναι μισθωτές εργάτριες. Έτσι είναι αντικείμενα τόσο της κυριαρχίας του συζύγου τους μέσα στην οικογένεια όσο και της κυριαρχίας του κεφαλαίου και των πρακτόρων του, εάν επίσης κάνουν τη μισθωτή εργασία. Νομίζω ότι θα αναμενόταν ότι οι μορφές κυριαρχίας και της εμπειρίας των γυναικών απ' αυτήν θα ήταν διαφορετικές σε διαφορετικούς θεσμούς, ανάλογα με το ρόλο των τελευταίων μέσα στην οργάνωση του συνόλου της καπιταλιστικής οικονομίας, τη μορφή της υλικής οργάνωσης και τη μορφή της ιδεολογίας και των σχέσεων εξουσίας που κυριαρχούν σ' αυτήν. Τέλος, μας απομένει ένα δύσκολο καθήκον. Πώς μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την υλιστική μέθοδο ανάλυσης με τέτοιο τρόπο ώστε να ενσωματώσουμε ικανοποιητικά την παραγωγή και την

αναπαραγωγή ως τμήματα μιας ενιαίας διαδικασίας, και η οποία θα αποκαλύψει ότι οι διαφοροποιήσεις του φύλου είναι αδιαίρετες από τη μορφή της οργάνωσης της ταξικής δομής;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Είμαι ευγνώμων στην Sally Alexander γιατί μου υπογράμμισε την ιστορία της έννοιας στα φεμινιστικά κείμενα.
2. Max Weber, Economy and Society, τομ. 3, New York 1968.
3. Kate Millett, *Sexual Politics*, New York 1969
4. Juliet Mitchell, *Psychoanalysis and feminism*, London 1974
5. Hartmann, *"Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex".*
6. Zillah Eisenstein, *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York 1979.
7. Ομάδα Γυναικείων Σπουδών, Κέντρο Σύγχρονων Πολιτιστικών Σπουδών (Centre for Contemporary Cultural Studies), *Women Take Issue*, London 1978.
8. Delphy, *The Main Enemy*
9. Συντηρητικοί πολιτικοί και αντιφεμινιστές, συχνά έχουν χρησιμοποιήσει το επιχείρημα ότι επειδή οι γυναίκες γεννούν και μπορούν να θηλάζουν, συνεπώς είναι βιολογικά προικισμένες με τα συναισθηματικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με τη μητρότητα, όπως η φροντίδα και η αυτοθυσία, και ότι επειδή το αρσενικό τείνει να είναι επιθετικό στην σεξουαλική συνουσία, οι γυναίκες είναι συνεπώς συναισθηματικά και ψυχολογικά παθητικές. Αυτά τα επιχειρήματα υποστηρίζονται συχνά από απόψεις ότι οι ορμόνες παίζουν κρίσιμο ρόλο. Τέτοιες εξηγήσεις δεν καταφέρνουν να διακρίνουν τη σημαντική διαφορά μεταξύ του βιολογικού φύλου και του φύλου που δομείται κοινωνικά. Ούτε μπορούν να εξηγήσουν γιατί οι διαφορές βιολογικού/κοινωνικού φύλου παίρνουν διαφορετικές μορφές σε διαφορετικκές μορφές κοινωνικής οργάνωσης.
10. Shulamith Firestone, *The dialectic of Sex*, New York 1971.
11. Scarlet Women Collective*, Scarlet Women*, νο 5 (χωρίς ημερομηνία) North Shields, Tyne and Weir.
12. Στο *Scarlet Women*, νο 5.
13. Κι αυτό είναι στο *Scarlet Women*, νο 5.
14. Κι αυτό είναι στο *Scarlet Women*, νο 5.
15. Michele Barrett και Mary McIntosh, "Christine Delphy: Towards a Materialist Feminism?", *Feminist Review*, νο 1, 1979.
16. Taylor, *"Our Labour and Our Power".*
17. Όταν κριτικάρω τα επιχειρήματα της Μίτσελ, δεν επιθυμώ να υποτιμήσω τη σημασία των αναλύσεών της για την ανάπτυξη της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, και την επίδραση που είχαν αυτά στα μετέπειτα φεμινιστικά κείμενα. Δεν ασχολούμαι με αυτά τα συγκεκριμένα ζητήματα όμως εδώ, αλλά με τα επιχειρήματα της Μίτσελ για την πατριαρχία και την ιδεολογία, που τα διατυπώνει κάπως σχηματικά στο συμπέρασμα του *Psychoanalysis and Feminism*.
18. Claude Levi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, London 1969.
19. Sigmund Freud, *Totem and Taboo*, London 1950.

20. Βλέπε Louis Althusser, *For Marx*, London 1969, Louis Althusser, *Reading Capital*, London 1970 και Louis Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, London 1971.
21. Επιπλέον, εμπειρικά στοιχεία υποστηρίζουν ότι στις μητρογραμμικές κοινωνίες είναι οι θείοι των μητέρων και όχι οι πατέρες, αυτοί οι οποίοι «ανταλλάσσουν» γυναίκες. Αυτό ρίχνει σκιά αμφιβολίας για το επιχείρημα της Τζούλιετ Μίτσελ ότι η δύναμη του πατέρα να ανταλλάσσει τις γυναίκες είναι αυτή που βρίσκεται στη ρίζα της γυναικείας καθυπόταξης και των πατριαρχικών κοινωνικών σχέσεων.
22. Paul Q. Hirst, "Althusser and the Theories of Ideology", *Economy and Society*, τομ. 5, νο 4, 1976.
23. m/f, νούμερα 1 και 2, 1978
24. Mitchell, σελ. 412.
25. Engels, *"The Origin of the Family",* σελ. 455.
26. Claude Meillassoux, *Femmes, Greniers et Capitaux*, Paris 1975.
27. Bridget O'Loughlin, «Production and Reprodiction : Meillassoux's « Femmes, Greniers et Capitaux », *Capital and Class,* νο 2, 1977.
28. Maureen MacIntosh, « Reproduction and Patriarchy: a Critique of Meillassoux, 'Femmes, Greniers et Capitaux'», *Capital and Class* νο 2, 1977.
29. Felicity Edholm, Olivia Harris και Kate Young, "Conceptualizing Women", *Critique of Anthropology*, Τομ. 3, νούμερα 9 και 10, 1977.
30. Για παράδειγμα, Roisin McDonough και Rachel Harrison, "Patriarchy and Relations of Production", στο Kuhn and Wolpe, *Feminism and Materialism*, Women's Studies Group, Centre for Contemporary Cultural Studies, Hartmann, "Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex" και *"The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism", Capital and Class*, νο 8, 1979 και τα άρθρα της Άιζενστάιν, στο Eisenstein, 1979.
31. McDonough and Harrison, σελ. 28
32. Στο Women's Studies Group, Centre for Contemporary Cultural Studies.
33. Eisenstein, *Capitalist Patriarchy*, σελ. 1.
34. Στο ίδιο, σελ. 1
35. Η διατύπωση "sex gender system" (σύστημα βιολογικού κοινωνικού φύλου) χρησιμοποιείται από την Gale Rubin στο "The Traffic in Sex: Notes on the Political Economy of Women", σε Rayna Reiter, επιμ., *Toward an Anthropology of Women*, New York 1975 και υιοθετείται ως εναλλακτικός τρόπος αντίληψης των κοινωνικών σχέσεων αναπαραγωγής σε ορισμένα από τα άλλα κείμενα της Άιζενστάιν.
36. Edholm, Harris and Young, σελ. 111.
37. Beatrix Campbell και Valerie Charlton, "Work to Rule", *Red Rag*, 1978.
38. Μ' αυτό εννοεί ότι δεν είχε ενδιαφερθεί για τις μορφές της κυριαρχίας του αρσενικού και της καθυπόταξης του θηλυκού.